

GYÖNGY ÉS HOMOK, ÁLOM ÉS ÉRTELEM

Kerekasztal-beszélgetés
a BBTE Magyar Irodalomtudományi Intézetében

Felszabadítóan hatott ránk a precíz érvelés, a kritikus, önkritikus hang: az intellektus szenvedélyét érzékeltük, a problémafelvetés egzisztenciális tétjét. Húsbavágónak tűnt arról elmélkedni, hogy lehetséges-e a teljesség, egyetemesség, az (esztétikai) autonómia az itteni körülmények között, s ha igen, milyen áron?

■ **Zabán Márta:** Szeretettel köszöntök mindenkit, a Cs. Gyimesi Éva emlékére tervezett konferenciánkhoz kapcsolódó szemináriumsorozat második felvonásához érkezünk. Az *Álom és értelem*, illetve a *Gyöngy és homok* című kötetekről beszélgetünk, jelen van az intézet oktatói közül Berszán István, Serestély Zalán, Gábor Csilla, Orbán Gyöngyi, Molnár Bodrogi Enikő, Farmati Anna, Balázs Imre József, Ábrahám Anna és Zabán Márta. Egy olyan kérdéssel szeretném kezdeni, ami mindkét kötet szempontjából elég fontos téttel bír: a transzilvanizmus problematikájával. Hogy látjátok, hogyan jelenik meg ezekben a kötetekben, és ennek milyen értelemben lehet tétje? Egy olyan idézetet hoztam ehhez az *Álom és értelem* hatodik oldaláról, ami összeköti szerintem ezt a két kötetet, ehhez talán lehet kapcsolódni: „Nem a költőre, aki a kisajátítást is elbírja, hanem inkább erre az utókorra nézve szomorú tény, hogy a példára való éhség és a legendaszövéssé hajlama abból az értékvesztettségéből származik, amelyben az önmegvalósítás, a hiteles társadalmi cselekvés lehetőségeitől megfosztott kisebbség él. Ennek a

A BBTE Magyar Irodalomtudományi Intézetében 2025. március 19-én zajló műhelybeszélgetés rövidített, a *Gyöngy és homok* című kötet által felvetett kérdésekre összpontosító lejegyzése. A beszélgetéssorozat korábbi eseményén a *Találkozás az egyszerűvel* és a *Teremtett világ* című Cs. Gyimesi Éva-kötetek újraolvasása kapcsán beszélgettek az intézet oktatói, a sorozat záróeseményén pedig a *Szem a láncban* című kötet volt a téma. A további beszélgetések közzétételére a közeljövőben ugyancsak sor kerül.

számára – régi transzilván hagyomány – az erkölcsi példa értéke minden más érték, legfőképpen a politikai jogok hiányában magasrendű kárpótlást jelent, ezért – az erkölcsi észszerűség kényszere alatt – értelmesnek kívánja látni a szenvedést vagy akár a halált is.” Hogyan látjátok tehát ezt vagy ezeket a típusú kérdéseket a kötetekben?

Orbán Gyöngyi: A *Gyöngy és homok* bevezetőjében megemlíti a szerző, hogy az első tanulmányát ebben a témában 1981-ben írta, *Egy létszimbólum színe és visszája* címmel. Ugyanennek az évnek a tavaszán én ezt a tanulmányt előadás formájában hallgathattam a véglegesítő vizsgára készülő tanárok felkészítőjén. Azokkal a kritikusával szemben, akik destruktívnak minősítették az ebben kifejtett koncepciót, egyetértéssel követtük az előadást. Ránk, a felkészítőt részt vevő hallgatóságra két szempontból is revelatív hatással volt ez az előadás. Először is az önismeretünkre volt erőteljes hatással a benne kifejtett létszimbólum-elemzés: a transzilvanista ideológiának az a kritikája, amelyet a gyöngyragylómotívum és a vele rokon motívumok elemzése révén kifejtett a szerző, ráébresztett bennünket a helyzetünkre és a helyzetünkre válaszoló magatartásunkat meghatározó ideológiai tényezőkkel való szembenézés fontosságára. A másik elem, amiben meghatározó hatással volt ránk az előadás, az a kristálytisza logikával végigvitt elemzés: az irodalomszemléletünk alakulására is hatással volt tehát, mert példát mutatott, hogy hogyan lehet a műelemzésben és az irodalomtanításban megszabadulni a moralizálástól és az allegorizálástól. Rámutatott arra, hogy az interpretáció nem lehet projekció, hanem a műből áradó motívumoknak a feldolgozása kell hogy legyen, és azoknak egy közösségi horizontban való elhelyezése. Példát mutatott arra, hogy hogyan lehet esztétikai autonómiában gondolkodni, kiegészítve ezt azzal a gondolattal, hogy minden autonóm esztétikai törekvésnek van politikai üzenete is, lásd például Szilágyi Domokos költeményeit. Ez a szépen végigvitt elemzés ráadásul nem elfogult egyik irányban sem.

Gábor Csilla: Rezonálok a Gyöngyi szavaira, hasonló a tapasztalatom. Az 1985–86-os tanévben a romániai magyar irodalom diszciplína keretében előadás formájában hallhattuk e kis kötet anyagát. Sűrű volt a levegő azokon az órákon. Felszabadítóan hatott ránk a precíz érvelés, a kritikus, önkritikus hang – amely azonban tárgyyszerűségében is szenvedélyes volt: az intellektus szenvedélyét érzékeljük, a problémafelvetés egzisztenciális tétjét. Húsbavágónak tűnt arról elmélkedni, hogy lehetséges-e a teljesség, egyetemesség, az (esztétikai) autonómia az itteni körülmények között, s ha igen, milyen áron? Gyakran emlegetett példánk a Sütő-drámatrilógia volt: nekünk esztétikai élményt is jelentenek a helyzetünkre utaló áthallások, de – tűnődtünk – azt, aki nem éli át napi szinten a kisebbségi nyomorúságot és az abból fakadó dilemmákat, vajon miképpen tudná megszólítani a mű. Így vált esztétikai értékmérővé, hogy a helyzetértelmező szépirodalmi alkotás mond-e valamit a kívül lévőknek. És bár a mából azt is látom, hogy gondolkodásunk irányát meghatározta, talán némiképp be is szűkítette a kor nehéz levegője, az irodalomszemléletemet egy életre meghatározta: azt is alakította, ahogyan saját szakterületem ügyeiről gondolkodom.

Zabán Márta: Arra emlékszel-e, hogyan exponálta ezeket a kérdéseket előadáson? Vitahelyzetben lévőként érzékelted őt, vagy valamiféle grandiózus koncepció kialakítójaként, kimondójaként?

Gábor Csilla: Vitahelyzetben, igen, de nem velünk vitázott, hanem másokkal: a transzilvanizmusnak nevezett mítosszal, a közbeszédben megkérdőjelezhetetlennek látszó axiómákkal.

Berszán István: Egy mondattal én is csatlakoznék ehhez, mert én is az Éva diákja voltam. Emlékszem, hogy úgy tudta ezeket a konkrét művekre vonatkozó kérdéseket fölvezetni, mint ahogy az elméleti dolgokat fejtegette: jöttünk rá egyik dologra a másik után, és ilyenkor mindig felcsillant a szeme. Előadás közben így nyitogatta a mi szemünket is, és várta, hogy válaszoljunk és kérdezzünk. A gyöngyragylóüveget és a nyelvi világszerűséget ugyanazon a fejtegető, gondolkodó módon tárgyalta. Tanárként az volt benne vonzó, hogy ő mindig helyben gondolkodott. Voltak jegyzetei, tehát végiggondolta, hogy mit akar elmondani, de amikor elkezdte a mondatot, még nem tudta pontosan, hogy mi lesz a vége, inkább kereste azt. Azért lettem egyik rajongó tanítványa, mert ez a gondolkodás magával ragadott, és titokban azt reméltem, hogy én is megtanulhatom. Mintha csak rögtönöztük volna, ami elhangzott, de közben olyan dolgok merültek fel, amelyeken másnap is érdemes volt gondolkodni.

Abrahám Anna: Én egy másik generációhoz tartozom, és most olvastam először a kötetet, de olvasás közben mégis az volt az érzésem, hogy ezeket a gondolatokat már ismerem. Aztán rájöttem, hogy azért, mert édesanyám is Gyimesi Éva-tanítvány volt, és én úgy nőtem fel, hogy ezt az üzenetet kaptam. Ez egy olyan erős hatás, ami például abban is megmutatkozott, hogy a könyvespolcunk más volt a kortársaim legtöbbszöréhez képest. Mondjuk nem a Wass Albert-összes sorakozott, hanem Szilágyi Domokos-összes volt ott. Ez alapjaiban határozta meg azt, hogy én hogyan találok az irodalommal. Rögtön meg is kérdeztem édesanyámat, hogy milyen volt az óráit hallgatni, vagy hogy hogyan fogadták az ő kollégái ezt az irányvonalat. Az derült ki, amiről István is beszélt: azt érezte, hogy valami nagyon fontos hangzik el. És ha nem is mindent ért azonnal, nagyon oda kell figyelni, mert lehet, hogy később áll össze a kép, hogy miről van szó. Az mindenestre első pillanattól világos volt, hogy a bevethet képest új, más nézőpontokat és módszereket mutattak fel számukra.

Orbán Gyöngyi: Az *Álom és értelem* című kötet keletkezése előtt tíz évvel, az 1977–78-as tanévben Gyimesi Éva a textológia tantárgyat tanította az évfolyamunkon. Akkoriban ez nagyon újszerűnek számított egy többnyire pozitivistá szemléletű egyetemi közegben. A textológiát az irodalomról való gondolkodás szigorúan tudományos változataként ismertük meg, az irodalomtudománynak nem pozitivistá értelmében vett, hanem szövegközpontú változataként. De ami igazán nagy hatással volt ránk az előadásokon túlmenően, azok a szemináriumok voltak: olyan műelemző szemináriumok voltak ezek, ahol a mű objektivitása állt a középpontban. Ugyanakkor elmosódott a határ a műértelmezés szigorúan tudományos és esszéisztikus formái között. Tehát azt tanultuk, hogy a műnek precíz, de ugyanakkor nagyon személyes, és nem természettudományos értelemben vett egzakt leírására kell törekedni, és hogy a műelemzés személyes részvétel kell, hogy legyen. A személyesség nem jelenthet személyeskedést vagy önkényességet, hanem azt jelenti, hogy amit mondunk, azt nagyon tárgyilagos érvekkel és elemzéssel kell alátámasztani. Tehát ezekkel ő nagyon erőteljes hatással volt ránk, szemléleti értelemben.

Berszán István: A strukturalizmusból a teorémákat Éva beépítette a koncepciójába, de nem követte azt a formalizáló tendenciát, hogy egzakt modellekbe és viszonyokba rendezze az esztétikai tapasztalatot.

Molnár Bodrogi Enikő: Én Istvánnak voltam évfolyamtársa, és egyetemi éveimnek a legnagyobb tanárélménye Éva. Magával ragadott, és én is úgy voltam, hogy sok mindent helyben nem értettem meg, és ez kicsit el is bizonytalanított:

hogyan fogom én ezt valaha átlátni. De mindmáig az előadásai, illetve a könyvei dolgoznak bennem. Én a transzilvanizmusért rajongtam, és manapság is rajongok, ez az igazság. Éva ugye más szempontból közelítette meg a kérdést, ahogy már szó volt róla, viszont soha el nem felejttem azt a vizsgadolgozatot, amiben én a saját véleményemet fejtettem ki, és úgy, ahogy Gyöngyi említette az imént: alátámasztva azt, amit írok. Az a tízes, amit akkor kaptam, azért különösen értékes számomra, mert soha nem gondoltam volna, hogy valaki, aki másképp látja a dolgokat, így fog értékelni. Tehát kiváló tanár volt, kiváló ember volt. El tudta fogadni a másságot, nem szállt szembe vele harcosan úgy, hogy lesöpörje az asztalról azt, aki másképp gondolkodik.

Farmati Anna: Nekem nem ő tanította már a romániai magyar irodalmat, hanem Egyed Emese. A transzilvanizmus nekem úgy jött át annak idején, nem annyira órákról, hanem abból, amit hallottam, olvastam, hogy az valami borzasztó negatív dolog, hogy azzal inkább jobb nem foglalkozni. Ehhez képest a *Gyöngy és homok*ban az lepett meg, hogy erről mennyire kiegyensúlyozottan lehet gondolkodni, meg lehet fogalmilag is ragadni a dolgokat. A Szilágyi Domokos-könyv másképp volt élmény, mert elsőéven, amikor irodalomelméletet tanított nekünk, akkor nagyon sokszor hozta őt fel példaként. Tehát a versek, amelyekre utalás történik a könyvben, most is nagyon ismerősek voltak, és úgy jöttek vissza, mint valami ántivilág. Azon kezdtem el ennek nyomán gondolkodni, hogy mit is jelent az a 30–40 év, ami azóta eltelt, és azért ezen, mert nemrég az egyik előadásomon épp a *Rózsa-regényről* volt szó a világirodalom-órán – ez egy olyan regény, hogy az első felét egyvalaki írta, Guillaume de Lorris, aztán ő meghalt, és negyven év után folytatta valaki más, Jean Meun, és teljesen másképp. A versritmus ugyanaz, de a mű nagyon különböző. És akkor erről beszélgettünk a diákokkal, hogy ez nemcsak amiatt van, hogy egy más személy más világnézettel folytatja a művet, hanem negyven év alatt sokat változik az irodalmi művekről való gondolkodás – és ennek nyomán azon kezdtem el gondolkodni, hogy vajon Szilágyi Domokos lírája hogyan íródik bele az irodalomtörténetbe, hogy a mai olvasó horizontjában mindez hol van? Mondtam is a kollégáknak a beszélgetés előtt, hogy talán be kéne ülnöm az Imre óráira.

Balázs Imre József: Én is azzal kezdeném akkor, hogy az az érzület, ami a *Gyöngy és homok*ból jön, nagyon is ismerős volt az én generációm számára is a 90-es években, tehát az, hogy van valami idejétmúlt, anakronisztikus pozíció, amivel le kellene számolni. A könyv kritikai mozzanatával tehát én nagyon egyet tudtam akkor érteni. Másfelől azóta pont az kezdett engem is érdekelni az eltelt harminc-negyven év kapcsán, hogy ezt a könyvet valóban akkor kellett megírni, és azért annyira erős benne az emlegetett kritikai mozzanat, mert ez már a kései államszocializmus időszaka, szerte Európában már repedeznek ezek a rendszerek, és Romániában pont nem. Éva viszont mindig tájékozódott és követte ezeket a fejleményeket, és valószínűleg azt érezte, hogy volna valami esély, amivel menni lehetne, és ő tulajdonképpen azt írta meg részben a *Gyöngy és homok*ban, akivé ő vált: a disszidens értelmiségi pozíciót. Hogy amennyiben mi belegyökeresedünk a transzilvanista éthoszba, ami ebben a kontextusban csapda, akkor nem akarjuk megváltoztatni a helyzetet. Hiszen ha a szenvedés jó nekünk, akkor miért kellene rajta változtatni?

Az ő pozícióját számomra részben ez magyarázza. Neki sokkal nagyobb szabadságigénye volt, és látta a környezetében azt, hogy esetleg esély volna változtatni, hiszen a többi országokban körülöttünk már változások vannak. Egyéb-

ként a mesteriseknek azt szoktam tanítani az erdélyi magyar irodalom óráimon, hogy az nem igaz, hogy a trianoni traumát nem dolgoztuk fel. Merthogy a trianoni trauma feldolgozása bizonyos értelemben maga a transzilvanista ideológia: tehát az, hogy az etikai pozíciók, amik itt megjelennek, az, hogy a szenvedésből érték válik, a sebzettségéből gyöngyragyló, az azt jelenti, hogy helyre tudunk jönni. Ez mind benne van az 1920-as évek transzilvanizmusában, és Éva is mondja valahol a könyvében, hogy annak ott megvan a maga szerepe. Csakhogy ugye közben telik az idő, és amikor már a 80-as években vagyunk, akkor ez csapdahelyzetté válik.

Nekem is nagyon tiszta elemzésnek tűnik egyébként, és egyik példáját ki is emelném a könyvnek: a *Tibold Márton*-elemzést. Ezt is egy 70-es, 80-as évekbeli ráismerésként látom, ami arra vonatkozik, hogy az identitás tulajdonképpen egy választott dolog kellene hogy legyen ebben a horizontban. Van egy aktív mozzanat valamikor az életünkben: tehát az identitást nem egyszerűen passzívan kapjuk, hanem eldöntjük, hogy ezek és ezek leszünk mi. Tibold Márton esetében kifejezetten radikális ez a döntés: ő bácskai svábként magyar akar lenni, és ezért még a kisebbségi sorsot is vállalja Romániában. Ez a tettmozzanat, ez az aktív mozzanat hiányzik talán Évának a transzilvanizmus sok más klasszikus szövegéből.

Ami még érdekes, és amivel a mai fejünkkel talán vitatkozhatnánk is, az az, amit ő a tragikus iróniáról mond, és ez a Szilágyi-monográfiájának is kulcsfogalma. Azt írja a könyvben: a tragikus irónia „a diszharmonikus értékviszonyok feltárásával a konfliktusmegoldás reális lehetőségeinek a keresésére ösztönöz”. Tehát egy afféle ráismertető szerepet szán ő ennek a tragikus iróniafogalomnak, valami olyannak a feltárására, amit a transzilvanizmusnak a klasszikus paradigmája elfed vagy átesztétizál.

Berszán István: Itt meg szembetaláljuk magunkat vele az elemzésben.

Balázs Imre József: Az újabb értelmezési paradigmákban valószínűleg ez a mozzanat kevés volna, tehát kérdés, hogy a tragikus irónia lenne-e az, ami kimozdít bennünket. Érdekesnek tartom, hogy a könyv kérdőmondatokkal végződik: „Hát akkor mi a megoldás?”

Ábrahám Anna: Igen, ő nem azt mondja, hogy ez a megoldás, hanem hogy ez egy lépés.

Balázs Imre József: Itt hagyja a kérdőjelet nekünk. A tragikus irónia afféle köztes mozzanat akkor.

Berszán István: Egy első kimozdulás abból a hagyományból. És ez átvezet a Szilágyi Domokos-monográfiához. Szerintem azt is fontos elmondanunk, hogy mi mit gondolunk arról, amit Éva gondol. A Szilágyi-könyvben nagyon következetes a tragikus irónia irányába tartó életmű nyomon követése. De ezt mi már valahonnan ismerjük. A *Teremtett világban*, sőt már a *Találkozás az egyszerűvel* című kötetben is azt láttuk az ott vizsgált szerzőknél, ahogy a kezdeti nagy eszmények és a pátosz beleütköznek a valóságba, és miután meginognak, eljutunk egy olyan létösszegzésig, amely leszámol az illúziókkal. Tehát ez egy olyan képzet, aminek van köze ugyan az Éva által olvasott irodalomhoz, de érezhető, hogy ez az ő kutatói arzenáljában is egy erős modell. Kérdés számomra, hogy a Szilágyi-költészetben minden beilleszthető-e ebbe a megrajzolt ívbe. A *transzcendencia kihívása* című fejezettől kezdődően mintha lennének leágazások. Ha valaki felfedezi a játéknak azokat a mozgástereit, amelyeket Éva itt megidéz, és amelyeket mi is jól ismerünk a Szilágyi-kötetektől, kevésnek tűnik, hogy ez csak úgy épüljön be a nagy létértelmező küzdelembe, mint egy köztes állapot vagy álló-

más, ahol az ember mintegy kifújja magát, mert erre is szüksége van időnként. Szerintem a játéknak más tétjei is lehetnek, akár a „fővonulat” alternatíváiként is.

A *Gyöngy és homok* kapcsán is felvetnék valamit. Úgy tűnik, hogy a transzilvanista ideológia azért jön létre, hogy kompenzáljuk magunkat a lehetőségek megszűnése, bezárulása miatt, és hogy valamilyen erkölcsi értékbe kapaszkodva legitimáljuk a helyzetet. Éva itt éles szemmel és józanul felismeri a kompenzáló funkciót. Közben pedig annak sürgető igényét veti fel, hogy tenni kellene valamit, az lenne az emberhez méltó, hogy megváltoztassuk a létfeltételeket.

Az azóta eltelt időszakra gondolva persze kérdés, hogy vajon ez a transzilvanizmus ellentétéként megjelölt törekvés nem problematikus-e maga is. Szembeállítható-e a józan és az igazi politikai cselekvés mezeje az erkölcsi, etikai, vallási és esztétikai ideológiákkal? Vagy inkább olyan alternatíva, ami egy ideig a kritikai filozófia szerepét tölti be, de ahogy Paul de Man mondaná, egy újabb kritikai filozófia tárgyaként maga is átkerülhet az ideológia térfelére. Éva is próbálkozott a közügyek aktív alakításával a rendszerváltás után, de mai szemmel az eszmék révén emberhez méltóvá alakított politika programja is sok tekintetben illuzórikusnak bizonyul.

Zabán Márta: Maga ez a kötet is egy ilyen típusú sikeres politikai cselekvés szerintem, tehát leleplezni ennek az ideológiának a visszásságait.

Serestély Zalán: Szerintem itt is érvényes az, amit Gyöngyi mondott, tehát hogy az állítás nem egészen az a könyvben, hogy a transzilvanizmusnak nem volt tétje vagy helye abban a pillanatban, de te is mondtad, István, a kulcsszót: a hagyományozódást. Tehát mintha inkább arról gondolkodna, hogy mennyire jó a transzilvanizmus létrejötte után 4-5 évtizeddel ugyanazt a stratégiát használni. Ez nem ugyanaz az állítás, mint azt mondani, hogy a transzilvanizmus önmagában véve irreleváns vagy abszolút működésképtelen stratégia lett volna.

Gábor Csilla: Van még itt valami: a könyv egy helye a teljes nemzeti identitástól való elkülönülés, a regionalizmus kockázatára figyelmeztet, „amivel [a transzilvanizmus] akaratlanul is a provincializálódást szolgálja”, szemben éppen a transzilvanizmus nagy neveinek megnyilatkozásaival (pl. Kuncz Aladár: „A kisebbség csak a politikában kisebbség, irodalmában és műveltségében maga az egyetemesség”). Nem lehet eltekinteni attól, hogy e szöveg a 80-as években íródott, de 1992-ben jelent meg, amikor az erdélyiség fogalma és percepciója a korábbtól eltérő módon vált problematikusá. Két különböző kontextus, mindkettőre érdemes figyelni.

Berszán István: Azért is van ott az 1991-ben írt zárlat benne, külön fejezetként.

Gábor Csilla: Igaz, ám a könyvnek ezzel együtt is fontos üzenete az, hogy a mi szenvedéskultuszos-gyöngyös metaforikánk, amit nemcsak helyzetértelmező allegóriaként használunk, hanem olykor eszerint is élünk, egyenes út lehet a provincializmus irányába. Hogy a szülőhelyhez való kötődés lehet egyfajta regionális identitásrész (provinciális beszűkültségek nélkül, a globalitás távlatával), az mindkét kontextushoz képest eltérő, talán későbbi szempont, és talán nincs is közvetlen köze a transzilvanista hagyományhoz.

Balázs Imre József: Azért is tartom fontosnak a könyvnek ezt a történeti szituálását, mert ebből kiindulva akár azt sem tartanám nagyon elrugaszkodott gondolatnak, hogy lehet, hogy Éva ma erősen transzilvanista gondolkodó lenne, és megmondom, hogy milyen értelemben gondolom ezt. Egyrészt a kései éveiben a kereszténység gondolköre egyre fontosabbá vált számára, és az emlegetett szenvedésetika ugye nagyon keresztény gondolat amellelt, hogy akár a

buddhizmusban is jelen van. Az etika és a szenvedés összekapcsolását nyilván nem a transzilvanisták találták ki, hanem sok más kontextusban jelentést nyert az idők folyamán. Ha mondjuk a kortársi vagy közelmúltbeli fogyasztói kultúrát egyfajta hedonizmus vagy örömelv lecsapódásának látjuk, akkor talán világos, hogy gyorsan másfajta végletekbe kerülhetünk.

De egy másik aspektus még fontosabb, a következőt olvasom a *Gyöngy és homok*ban a korabeli helyzet értékelése kapcsán: „A romániaiság bélyegei: a politikai és kulturális önrendelkezés teljes felszámolása, a jogi helyzet egyre súlyosbodó rendezetlensége, az adminisztratív eszközökkel előidézett elszigeteltség és szétszóródás halványítja a nemzeti identitástudatát.” Vagyis a román nacionalista nyomás eredményeként az itteni emberek elszigetelődtek egymástól, és ennek nagyon komoly következményei voltak. Amit pedig ehhez hozzátesz, az az, hogy „e folyamat elmélyülésében közrejátszik a magyar kisebbségideológiai gondolkodás”, amelyik mintegy távolítja az érintetteket a magyarországi közösségtől. Azt is mondja tehát, hogy a különállást hangsúlyozó ideológia a 80-as években duplán öngól: ugye a románok is távolítják egymástól az erdélyi magyarokat, ráadásul még a magyarok is távolítják önmagukat a magyarországi közegtől.

Azt hiszem, ehhez képest nagyon más helyzetben vagyunk 2025-ben. A magyar politika felől is érzékelhetővé válik időközben egyfajta koloniális logika, ami ugyancsak próbára teszi az önrendelkezés lehetőségeit egy másik értelemben, miközben a román politika nyomása, néhány évtizedre legalábbis, jelentősen enyhült. A némileg provokatív felvetésemmel tehát azt próbálom mondani, hogy azok az analízisek, amiket Éva megírt ebben a könyvben, és nagyon kristálytiszták, azok segíthetnek a későbbi analízisekben. Különválasztja ugye a helyzettudat és azonosságtudat fogalmait. Most nyugodtan állíthatjuk, hogy egy másik helyzet van, és lehet, hogy a mi helyzettudatunk is más. Az 1980-as években Éva a román nacionalizmus és diktatúra kiépülése ellenében gondolkodott, és lehet, hogy most másfajta hatalmi nyomások elemzése lenne számára napirenden.

Ábrahám Anna: Ehhez olyan értelemben tudnék kapcsolódni, hogy ennek a gyarmatosító jellegű logikának mintha aládolgozna a Gyimesi Éva által elemzett 20-as-30-as évekbeli transzilvanizmusideológia, és eszközként lenne használható egy „alád nyúlok és felemellek” jellegű megközelítéshez. Ez is egyfajta aktualitást ad ennek a kötetnek.

Balázs Imre József: És az erdélyi magyarság újra egyfajta passzív pozícióba kerül.

Ábrahám Anna: A mechanizmus a hasonló, igen.

Serestély Zalán: Én annak idején vizsgáztam Imrénél a *Transzilvanizmus* nevű tantárgyból, és most kikerestem a kötetből az Áprily-vers elemzését, amiről akkor szó volt, és ami a gyöngykapylómotívum átalakított változatát vizsgálja: „Idegen lett testvére, mostohája – / s a ködbe hördült, mint az orgona.” – ez a kérdéses versidézet, és most is emlékszem, ahogy erről és az elemzésről beszélgettünk. Vannak tehát nekem is korábbi emlékeim a könyvről, amihez viszonyítani tudom azt, ahogy most újraolvastam. Teljesen más volt, mint diákként olvasni, és voltak szép revelációim olvasás közben. Több dolgon is gondolkodtam, de engem most leginkább a módszer fogott meg: hogy a romániai államszocializmusnak a legelvadultabb utolsó évtizedében hogyan épít fel Gyimesi Éva módszertanilag egy ilyen történetet? Azzal, ahogy ő ezt összerakja és részben összegereblyézi a hazai anyagból, azt is mondja, hogy olyan szerzőket fogok most megszólaltatni, akik nem divatosak, és ebből építkeznek. Az egész konstrukció lenyűgöző: az,

ahogyan az azonosság-tudatnak és a helyzettudatnak a feszültségét kompenzálja a gyöngy-kagyló-motívum, és ez a könyvben magyarázó elvvé válik. Ez óriási szerintem, ahhoz hasonló, amit Tengelyi László mond a sorseseeményről meg a narratív identitásról. Az, ahogyan a fogalmakkal, például az identitásfogalmakkal dolgozik, szerintem messze túlmutat azon, amivel ebben az időszakban bárki más dolgozott magyar nyelvterületen.

Berszán István: Tengelyihez az közelíti, hogy Évának is a szabadság a viszonyítási pont, tehát Kant.

Serestély Zalán: Igen, ezt akartam is mondani, hogy *Az örök béke* Kanttól nagyon benne van, csak Tengelyi a francia fenomenológia felől építi tovább.

Egy pragmatikai kérdés merült még fel bennem. Imre az előbb hivatkozott egy szöveghelyre, ahol nagyon konkrétan arról írt Gyimesi Éva, hogy az erdélyi magyarság jogfosztottságban él. De ez egy rövid passzus, és ezen kívül kevés a közvetlen utalás a helyzetre. A kézirat történetéhez hozzátartozik viszont, hogy az állambiztonság elkobozta. Erről tudunk valamit, hogy ez hogy működött? Hogyan olvasott az állambiztonság egy ennyire teoretizáló szöveget?

Balázs Imre József: Erről talán Gyöngyi tudna többet, hogy hogyan is működött a 80-as években a társadalomtudományi kör Sepsiszentgyörgyön, és mit tekintett a hatalom ezzel kapcsolatban problematikusnak.

Orbán Gyöngyi: Maga a téma, hogy a kisebbségi magyarságról szól, önmagában ellenségesnek minősült. A titkosszolgálatnak ennél nem kell több.

Berszán István: Gondolkodom még valamin: egy helyen Éva a szenvedés és az erkölcsi helytállás kapcsán arról ír, hogy ez lehet személyes stratégia, de másfél millió ember nem követheti. Hogyan érti Éva ezt az érvet pontosabban?

Gábor Csilla: Itt a mondat az utólagos zárszóból: „Amíg nincs valóságos demokrácia, a transzilvanizmus a romániai magyarság egyik túlélési stratégiaként kínálkozik továbbra is. Am egyes emberek személyes meggyőződését nem lehet kétféle ember számára kötelezővé tenni.”

Berszán István: Ez az, igen. Vajon a „valóságos demokrácia” várása nem ugyanolyan túlélési stratégia?

Balázs Imre József: Ez az egyik szöveghely, ahol erről beszél, igen, de a korábbi korszak kapcsán azonosítja be. Általánosabban is egy értelmiségi öncsalás-ként értelmezi ezt a pozíciót, ami ráadásul a könyv 80-as évekbeli megírásának közegében, a tömeges kivándorlás kontextusában rengeteg empirikus bizonyítékkal támasztható alá. Nem működik stratégiaként már ez az ideológia.

Berszán István: De van ebben valami olyasmi, hogy az erkölcsi kiállás egy szubjektív, sokszor problematikus dolog, és ott van alternatívaként a valóságos cselekvés: a jogi meg a politikai helyzet tetteles alakítása. Ezt az éles szembe-helyezést érzem problematikusnak.

Orbán Gyöngyi: Önmagában is az. Mert az értelmiségi felelősségtudatnak tulajdonképpen ugyanazt a vonulatát folytatja, amit a transzilvanista ideológiának a képviselői is folytattak, tehát azt, hogy az értelmiségi felelős a közösségéért. És akkor feltehető a kérdés, hogy ha felelős vagyok a közösségemért, akkor ez azt jelenti-e, hogy előírhatom a közösségem számára azt, amit én helyesnek tartok.

Berszán István: Ezt a vonatkozását értem, hogy egy személyes meggyőződés ilyen számonkérő módon nem erőltethető rá másokra. De a szembeállítás továbbra is túl erősnek érzem. Az 1989 utáni történések számomra azt mutatják, hogy az ellenpólus sem bizonyult olyan magától értetődő kilábalásnak a bajainkból, az is egy nagyon szövevényes és ideológiáktól terhelt kísérlet volt.

Balázs Imre József: A könyv alapján ezt nyilván az 1989 előtti vonatkozásokra, az akkori aktivitására kell vonatkoztatnunk, nem a 90 utánira – hiszen ez erről szól, hogy addig is lehetett tenni valamit, amikor látszólag reménytelen volt, és ő tett is: beadványt írt, és a tanítványok kihelyezése ellen tiltakozott.

Visszatérve még egy pillanatra arra, amit mondtál, hogy miért értelmiségi ideológiának tekintí, és miért nem tartja kiterjeszhetőnek kétmillió emberre: „a ködbe hördült, mint az orgona”, amit Zalán idézett, épp erről szól az Éva elemzésében. Tehát ez az „orgona” az öncsalás: a zenévé oldás. Kétmillió ember ezt a szép és esztétikus öncsalást nem tudja megcsinálni például.

Serestély Zalán: Ez egy pragmatikai érv, de hát morálisan is eleve problematikus: hogyan lehetne normatívaként embereknek előíranyozni a szenvedést? Ebben volna valami amorális.

Abrahám Anna: Eszembe jutott közben az a szempont, amivel erre a beszélgetésre jöttem: az aktualitásán gondolkodtam folyamatosan ennek a kötetnek. Az lett a kérdésem, hogy az, amit ő végiggondol ebben a kötetben, és amiről mi is beszélgettünk eddig, szerintetek ezen a szűk intézményes, akadémiai kereten kívül mennyire látható az erdélyi magyar társadalomban? Mennyire látható az az újraértékelése a transzilvanizmusnak, amit Gyimesi Éva végrehajtott, az olvasási szokásokban teszem azt? Hogyha elgondolkodunk azon, hogy mit kérhet számon az értelmiségi a nem értelmiségitől, valaki látni véli-e a hatást, akár iskolákban, mert nekem ez a vesszőparipám, és az már tömeghatást jelenthetne. Látható-e tehát mindebből valami az intézményes kereteinktől távolodva?

Berszán István: Szerintem az iskolákban párhuzamosan zajlott, és ugyanúgy folytatódik a transzilvanista hagyomány, illetve annak kritikája.

Serestély Zalán: Én is azt látom, hogy bizonyos szempontból élünk tovább a transzilvanizmusban, néhány cikk vagy interjú a sajtóban mintha továbbra is azt próbálná bizonygatni, hogy Erdély egy ilyen ideológiamentes hely, ahol nincsenek nagy irodalmi apagyilkosságok, nincsenek politikai szembenállások. Mintha Erdély egy ilyen vákuum volna, ahol normálisabbak vagyunk, mi nem megyünk egymást torkának, miközben dehogynem. Kicsit az erdélyi tündérvásár motívuma is benne van ebben, ami persze közben vadászkeret lett.

Balázs Imre József: Nekem is van két válaszom is az Anna kérdésére, egyrészt az, hogy a transzilvanizmuskritika hatása az iskolákban érződik talán legkevésbé. Mindig megkérdem az erdélyi magyar irodalom tantárgy keretén belül a diákjainkat, hogy a közoktatásban kik voltak azok az erdélyi szerzők, akikkel találkoztak, és nagyon kevés név hangzik el, és az is esetleges: Tamási, Kós, Kányádi, néha Kovács András Ferenc szokott eszükbe jutni, de évről évre és településről településre változó módon.

Mégis van folytatása szerintem a *Gyöngy és homok* víziójának, én például ebbe a vonulatba sorolnám mindazt, amit mondjuk Kovács András Ferenc, Láng Zsolt vagy Visky András a 90-es évektől kezdve írt és publikált, az Éneklő Borz Sütő-számát is beleértve. Van tehát szerintem folytonossága az ő pozíciójának, és nem mondanám, hogy mondjuk Visky András irodalmi tevékenysége vagy a Kovács András Ferencé, Tompa Andreáé nem fejt ki hatást. Csak másik oldalon folyamatosan ott volt a média sokáig nagyon durván anakronisztikus, másik Erdély-képe, amire egy ideig a „Dunatévé-Erdély” kifejezést is használtuk: öreg bácsi a faluban megy a botjával, népviseletben, háttérben fehér templom. Emögött az Erdély-imázs mögött, ami azóta a turizmussal és sokminden egyéb-
bel is összekapcsolódott, nagyon erős médiaapparátus áll, ezzel mi értelmiségi-

ekként nagyon nehezen tudnánk versenyre kelni a hatást tekintve, de azt gondolom, hogy azért, ahogy István is mondta, a kritikájának a jelenléte is folyamatos, zajlik a folyamatos reflexió a jelenségre, ami például a Boka László összeállításában 2023-ban megjelent *Transzilvanizmus*-kötetben is tetten érhető.

Zabán Márta: Miközben hallgattalak benneteket, az jutott eszembe, hogy valóban érdemes akár módszertani javaslatként is felfogni a *Gyöngy és homokot*, azt nézni benne, hogy miként leplezhetjük le az ideológiánknak azokat a vonatkozásait, amelyek ténylegesen provinciálissá tesznek bennünket. Vajon mi ma mire vagyunk ugyanolyan vakok, mint amit ő leleplezett a saját idejében. Ebből a szempontból számomra folyamatosan a kultusz kutatás módszertana ugrott be, az, hogy sokkal később a kultusz kutatás kezdett magyar nyelvterületen ugyanígy gondolkodni ezekről az ideológiákról, kérdésekről, és találta meg a módszertani fogódzókat mindehhez.

Fussunk még egy kört, olyan kérdések kapcsán, amit még nem volt alkalmatok elmondani?

Molnár Bodrogi Enikő: Én sokszor gondolok arra, hogy mennyire szeretnék elbeszélgetni Évával a kisebbségi témájú kutatásaimról, amelyek egy távoli finn-ugor kisebbségre vonatkoznak. Hihetetlen számomra az, hogy olyan kérdések, amelyeket a transzilvanista ideológia felvetett, azok ma, 2025-ben Észak-Svédországban, a meänkieli közösségben, mennyire hasonlóan merülnek föl. Csak van egy olyan óriási különbség: amögött, aki legtitisztábban képviseli ezeket az értékeket, Bengt Pohjanen, aki semmit nem tud a transzilvanizmusról, vagy ha valamit tud, azt tőlem tudja, mögötte tehát nincs és nem is volt olyan támogató közösség, mint a transzilvanizmus képviselői mögött. Erről annyira szeretnék Évával elbeszélgetni, hogy mit szól ehhez a jelenséghez? Ugye szó volt arról, hogy Trianon után mennyi idő eltelt, hogy más az ilyen-olyan kontextus. De hát ebben az esetben a demokratikus Svédországról van szó, ahol legalábbis látszólag nem beszélhetünk arról, hogy elnyomná a kisebbséget, megtiltanák az anyanyelv használatát, és mégis itt van, jelen van a probléma. Pont ennek a témának a kapcsán el nem tudom mondani, hányszor kézbe vettem a *Gyöngy és homokot*, a *Teremtett világot*, és szinte bárhol ütöm fel ezeket a könyveket, mindig találok valamit, ami elgondolkodtat, továbbvisz a kutatásban, úgyhogy ezért külön is nagyonálás vagyok Évának.

Zabán Márta: Én azt figyeltem ma, hogy kihez beszélünk ezen a szemináriumon. Ez már a második esemény ebben a sorozatban, és azt éreztem, hogy sokkal többet beszélgettünk egymással, mint első alkalommal. Örülök, hogy ezt a közös hangot a Gyimesi Éva kötetei inspirálják. Ez már valami.

Lejegyezte és szerkesztette: Balázs Imre József